

ÉMİLE DURKHEİM'İN MUHAFAZAKÂR SİYASETİ VE SOSYOLOJİSİ*

Kieran Allen*

Çeviri: Gencer Çakır

Giriş

Dünyanın her yerinde sosyoloji bölümleri öğrencilere Émile Durkheim'in teorilerini öğretiyor. Genel kabul Durkheim'in sosyolojiyi nesnel bir sosyal bilim statüsüne yükselten bir "kurucu baba" olduğu yönündedir.

Durkheim en ünlü kitabı *İntihar*'da son derece kişisel bir karara odaklanmış, aynı zamanda bu kararın arkasında yatan istikrarlı sosyal kalıpları da göstermiştir. Buradaki mutlak/kesin açıklamalar sorgulanabilir nitelikte olsa da Durkheim'in sosyal gerçekliği kavramış olması dikkate değerdir. Bu kavrayış, merhum Margaret Thatcher gibi neoliberal ideologların "toplum diye bir şeyin olmadığı"nı ilan ettiği bir çağda daha da önemli hale geliyor.

Bununla birlikte Durkheim'in öğretilme biçimiyle ilgili büyük bir sorun var. Batı üniversiteleri kendilerini özgür düşünce ve nesnel, tarafsız bilginin üretildiği mekânlar olarak sunmakla beraber verdikleri dersler, öğrencileri Durkheim'in fikirlerinin zamandan kopuk görüşler içerdiğini düşündüren ders kitaplarını okumaya davet eder niteliktedir. Bu yaklaşım, Durkheim'in cinsiyet konusundaki bariz ayrımcı tutumunu ya da I. Dünya Savaşı sırasında Fransız emperyalizmine verdiği coşkulu desteği sosyolojik çabalarının dışında tutuyor.

* *Jacobin* sitesinde yayınlanan yazının Gencer Çakır tarafından yapılan Türkçe tercümesi. Bkz. Kieran Allen, "We Can't Understand Émile Durkheim's Sociology Without Discussing His Conservative Politics", *Jacobin*, 11.10.2022. (Erişim: 30.07.2023). <https://jacobin.com/2022/10/emile-durkheim-sociology-france-republicanism>.

** Kieran Allen, University College Dublin'de sosyoloji doçentidir. Eserlerinden bazıları: *Durkheim: A Critical Introduction* ve *32 Counties: The Failure of Partition and the Case for a United Ireland*.

Buna rağmen Durkheim'ın sosyolojisinin bazı temel kavramları onun siyasi duruşunu açıkça yansıtmaktadır. Fikirlerinin ardındaki siyasi motivasyonu ortaya çıkarmak bu fikirleri tümünden reddedeceğimiz anlamına gelmiyor. Durkheim'dan hâlâ çok şey öğrenebiliriz, yeter ki onun sosyolojik düşüncesini kendi bağlamına oturtabilelim.

Üçüncü Cumhuriyet

Burada tarihsel arka plana dair biraz bilgi vermek gerekebilir. Fransa'nın 1870 savaşında Prusya'ya yenilmesi Üçüncü Cumhuriyet'i başlattı. Durkheim cumhuriyetçi politikaları desteklemiş ve yeni düzenin siyasi elitlerine de yakın durmuştu.

Fransız yükseköğretim reformunun baş mimarı Louis Liard, üniversite eğitimi sonrasında Durkheim'ı Almanya'ya gitmesi için teşvik etti, burada Durkheim sosyal bilimlerin ulusal yenilenmeye ne şekilde katkıda bulunduğunu incelemekle görevlendirildi. Sonrasında ise bakanlık kararnamesiyle Bordeaux Üniversitesi'ndeki ilk akademik görevine atandı.

O dönemde Fransız devleti, geleceğin öğretmenlerini yetiştirme amacıyla sosyal bilimleri çok daha kapsamlı bir eğitim sistemine dâhil etme çabasındaydı. Léon Gambetta ve Jules Ferry gibi cumhuriyetçi liderlerin hedefinde, büyük toprak sahipleri ile zengin burjuvazinin devlet gücü ve himayesi üzerindeki tekeli kırma vardı. Gambetta bu kesimlerin Fransa'nın yakın geleceğine ilişkin arzularını şöyle özetliyordu: "Bugün o görkemli imzasının arkasına çekilerek yaşayan zengin finansçı, oğlunun köşedeki bakkalın milyonier olduğunu kabul ettiğini görecektir."

Bu vizyon özellikle Fransa'daki küçük burjuvazinin geniş kesimlerine hitap ediyordu. Sayıları yaklaşık sekiz-dokuz milyonu bulan bu sınıfın üyeleri ne bir milyonluk "otantik burjuvaziye" ne de işçi sınıfına ya da köylülüğe aitti. Cumhuriyetçiler, desteğini yükselen meritokrasiden alan ve mülk sahiplerine dayalı bir demokrasi kurmak istiyorlardı.

Sağdan ve Soldan Gelen Zorluklar

Lakin Fransız cumhuriyetçiliği iki büyük tehlikeyle karşılaştı. Bir yanda Fransız Devrimi'nin mirasını küçümseyen ve Katolik Kilisesi'nin güçlü desteğini de arkasına alan neomonarşist bir sağ vardı. Bunlar, 1890'larda casuslukla suçlanan Yahudi subay Alfred Dreyfus'a yönelik antisemitik saldırının arkasında yer alan ana güçlerdi; daha geniş hedefleri ise Fransız cumhuriyetçiliğinin seküler politikalarıydı.

Öte yandan Fransa'da yükselen bir işçi hareketi vardı. Paris Komünü'nün 1871'deki yenilgisinden sonra 20.000 Parisli işçinin katledilmesi birçok kişiyi

Marksist ve anarko-sendikalist fikirlere yöneltti. 1880’lerde yılda ortalama yüz grev olurken, 1900’lerde bu sayı binin üzerine çıktı.

Cumhuriyet rejimi işçi militanlığına düpedüz baskıyla karşılık verdi. Örneğin 1906’da cumhuriyetçi politikacı Georges Clemenceau Paris’i askerlerle doldurdu ve radikal CGT’nin (Genel İşçi Konfederasyonu) liderlerini tutukladı.

Durkheim, on sekizinci yüzyılın ruhban zihniyetine en ufak bir geri dönüşün bireysel özgürlüğü boğacağına ve Fransız toplumunu yok edeceğine inanıyordu. Öte yandan devrimci sosyalistlerse yurttaşları toplumsal ortaklık temelinde birleştirmeleri gerekirken sınıf nefreti ve bitmek bilmeyen bir mücadele vaaz ediyorlardı.

Durkheim bu iki tehlikenin çözümünü, Üçüncü Cumhuriyet ile ilişkilendirdiği ılımlı bir sivil vatanseverliği canlandırmakta görüyordu. Siyasi liderler Fransız ulusunu bir arada tutacak ritüeller ve anıtlar geliştirmeye odaklanırken, Durkheim yeni bir vatanseverliğin temelini oluşturacak seküler bir ahlâkın oluşturulması için teorik çerçeveyi ortaya koydu.

Toplumsal Ahlâk

Durkheim’a göre, cumhuriyetçi gelenek kendisini kanun önünde eşit vatandaşlık kavramına dayandırmıştı. Öte yandan, kavramın soyut doğası, yurttaşların sosyal sınıf ve siyasi yönelim açısından derinlemesine bölünmüş olduğu gerçeğini gizlemektedir. Bu durum, vatandaşların zaman zaman cumhuriyetçilerin sağında ya da solunda yer alan siyasi görüşleri destekleyebileceği anlamına geliyordu.

Durkheim’a göre bu belirsizliğin çözümü, nüfusun eğitime kaynak tahsis etmekte yatıyordu, bu şekilde bireyler demokraside sorumluluk üstlenebilecek “terbiyeli” birer vatandaşlar haline gelebilirdi. Durkheim en başından beri bu projenin hevesli bir destekçisi oldu; görüşlerini şu şekilde ifade ediyordu: “Tüm dürüst vatandaşlar, ülkenin yeniden inşa edilmesi konusunda ortak bir fikri paylaşıyordu. Ülkeyi yeniden inşa etmek için önce onu eğitmemiz gerekiyordu. Kendi kendini yönetmeye talip olan bir ülkenin her şeyden önce ‘aydınlanmaya’ ihtiyacı vardır. Bilime inanmayan bir demokrasi kendine karşı dürüst olamaz.”

Durkheim bilimsel eğitimin sosyal bağları güçlendirebileceğini düşünüyordu. Ancak, onun asıl derdi bu türden bağlarla soyut düzeyde ilgilenmek değildi. Durkheim’a göre, bilimsel bir bakış açısına dayanan ortak bir eğitim sistemi Fransız vatanseverlik duygularını yeniden canlandırabilirdi. Ortak bir eğitim sisteminin amacı “içimizde kolektif yaşam arzusu uyandırmak olmalıdır. Hepsinden önce anlamamız gereken şey, milli duyguların ve vatanseverlik inancının varoluş nedenidir; bunların doğadan mı kaynaklandığını

yoksa doktrinerlerin iddia ettiği gibi (...) önyargılardan ve barbarlık dönemi kalıntılarından mı ibaret olduğunu anlamamız gerekiyor.”

Durkheim'ın sosyolojisindeki en mühim kavramlardan biri, ahlâkın toplumu bir arada tutmada oynadığı roldür. Toplumsal uyumun bireysel çıkarların peşinde koşmaktan kaynaklandığını iddia eden İngiliz faydacı ekolüyle çelişen bir yaklaşımdı bu.

Toplumsal ahlâka yönelik bu ilgi, Fransa'daki cumhuriyetçi projenin temelini teşkil ediyordu. Bu projenin başlıca entelektüel öncülerinden Charles Renouvier, 1869 yılında “etik bilimi” üzerine bir kitap yayınladı. Renouvier'e göre ahlâk, dine ya da metafizik kavramlara dayanmıyordu; bu daha ziyade iki birey arasında, kişiler kendilerine karşı görevin aynı zamanda diğerlerine karşı da görev olması gerektiğini fark ettiklerinde, ortaya çıkan olumlu bir duygudan kaynaklanıyordu.

Dayanışma ve Devlet

Durkheim daha sonra Renouvier'nin etik bilimi çağrısına kulak vererek, ahlâkı Tanrı'ya ya da filozofların düşüncelerine değil de bizzat topluma dayandırmaya gayret gösterdi. “Temel kaygısı”, “ahlâkı duygusal öznelcilikten kurtarmak”tı. Bu şey, sözgelimi adalet fikriyle yola çıkan ve toplum için kendi ahlâk sistemini oluşturmaya çalışan filozoflara yapılan şifreli bir göndermeydi. Durkheim'a göre, bu filozoflar ahlâkî olguların ampirik olarak incelenmesine dayanan “bilimsel” bir yaklaşım benimsemek yerine “devrimci ya da ikonoklast” olmuşlardır. Durkheim'ın yaklaşımı hem mevcut toplumun ahlâkî eleştirisini yapmak isteyen devrimcilerden hem de mutlak bir ahlâkî Tanrı inancına dayandırmak isteyen Katolik Kilisesi'nden ayrılıyordu.

Durkheim'a göre madem ki ahlâk toplumsal gruplardan kendiliğinden kaynaklanıyor o halde hiçbir şekilde Fransız devletinin çıkarlarına aykırı olamaz. Devletin görevi, bireyleri kuşatan sıkıca kenetlenmiş yerel grupları ödüllendirmek ve böylece kendi özgürlükleri için gerekli koşulları yaratmaktır. Devlet olmasa, diye ısrar ediyordu Durkheim, bireyler klanlar ya da yerel gruplar tarafından “soğurulacak” ve bireysel hakları konusunda çok az bilince sahip olacaklardır. Ve şu sonuca varıyordu: “Ahlâkî bireyselliğimiz, Devletle zıtlık içinde olmaktan çok, tam tersine devletin bir ürünüdür. Bunu özgürleştiren Devlettir. Ve bu tedrici özgürleşme bireyi soğurma eğiliminde olan karşıt güçleri savuşturmakla kalmaz aynı zamanda bireyin özgürlük yetilerini geliştirebilmesi için ona içinde hareket edeceği ortamı da sağlar.”

Ahlâkın ve bireysel özgürlüğe duyulan saygının toplumdan ve devletten kaynaklandığına ilişkin bu argümanın önemli ideolojik imaları olduğu açıktır. Durkheim sosyolojik yazılarında bu argümanı genel ve soyut terimlerle ifade etse de, bu argüman onu vatanseverliğin tehlikesiz görünen ve kendini

vatana minnettarlıkla ifade eden bir biçimine yöneltmiştir. Vatanseverlik zayıfladığında, diyordu Durkheim, birey ahlâkî otoritesini nerede bulacaktır?

Durkheim, emperyalizm çağında, hatta Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra bile, bu vatanseverlik duygusunun karanlık tarafını görmezden geldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, 1914'ten sonra Durkheim yeteneklerini Fransız devletinin propaganda faaliyetleri için seferber etti.

Durkheim'ın sosyolojisinde güçlü bir şekilde yer alan, Fransız cumhuriyetçi düşüncesindeki diğer ana tema, dayanışma kavramıydı. Bu aynı zamanda yeni laik eğitim sistemi için de temel bir öğeydi.

O dönemde ortaokullarda okutulan ders kitaplarından biri olan Pierre F. Pécaut'un *Petit Traité de Morale Sociale* adlı kitabının yirmi bölümünden altısı dayanışmaya ayrılmıştı. Kitapta fiziksel dayanışma (kişinin kalıtsal özelliklerine dayalı), ekonomik dayanışma (iş bölümüne dayalı), bilimsel dayanışma (kolektif emeğe dayalı) ve ahlâkî dayanışma (başkalarının haklarına saygıya dayalı) gibi kavramların yer aldığı muhtelif alt-başlıklar yer almaktaydı.

Durkheim'ın *Toplumsal İşbölümü* adlı eseri bu temaları soyut, zamandan bağımsız kavramlarmış gibi geliştirmiştir. Durkheim eserinde “ilkel” toplumlarda hâkim olan mekanik dayanışma ile modern toplumda gelişen “organik” dayanışma arasında bir ayrım yapıyordu. Karl Marx ve hatta Max Weber tarafından modern topluma yönelik olarak geliştirilen daha kötümser eleştirilerin aksine Durkheim, sınıf çatışmasının hüküm sürdüğü bir toplumda sosyal dayanışmanın nasıl mümkün olabileceğine ilişkin daha iyimser bir açıklama sunmaktaydı.

İntiharın Açıklanması

Durkheim'ın genel politik tavrı *İntihar* adlı eserinde de kendini göstermektedir. İntihar konusunu Durkheim öncelikle toplumun ahlâkî yönden sağlıklı olup olmadığının bir göstergesi olarak seçmişti. Amacı, genel spekülasyonların ötesine geçerek intihar ile diğer sosyal olgular arasında, söz gelimi evlilik, din ve aile hayatı arasında, bir bağlantı olduğunu ortaya koyacak “mutlak/kesin yasalara” ulaşmaktı.

Odak noktasında bekâr erkeklerdeki yüksek intihar oranları vardı. Bu alandaki cinsiyet farklılığına ilişkin açıklamaları bariz şekilde cinsiyetçiydi: “Kadınların cinsel ihtiyaçları daha az zihinsel nitelik taşır çünkü genel anlamda zihinsel yaşamları daha az gelişmiştir. (...) Erkeğe kıyasla daha içgüdüsel bir varlık olan kadın, sakinlik ve huzur bulmak için yalnızca içgüdülerini takip etmelidir.”

Geniş ailelere özellikle önem veren Durkheim'a göre, bu aileler kolektif etkileşimi artırarak erkekler için faydalı olmaktadır. Burada Durkheim'ın bi-

limsel sosyolojisi ile Fransa'da doğum oranının düşmesinden endişe duyan cumhuriyetçi hükümetin doğum yanlısı politikaları arasında bir uyum olduğu anlaşılıyor.

Durkheim'ın intiharı analiz etmek için kullandığı temel kavram olan *anomi*, toplumdaki ahlâkî düzenleme eksikliğine atıfta bulunan bir kavramdır. Durkheim ahlâkî düzenleme ile piyasa arasındaki gecikmeden kaynaklanan bir "toplumsal rahatsızlık" ("social malaise") durumuna işaret etmek için bu kavramı kullanmıştı. Durkheim'a göre sanayinin hızlı büyümesi toplumda öylesine "aşırı hızda" bir değişime yol açmıştı ki "çatışma halindeki çıkarların henüz dengelenmesi için vakit olmamıştı."

Durkheim'a göre bu "marazi huzursuzluğun" nedeni geçmişin sosyal kurumlarının kökünden sökülüp atılması ve bunların yerine yenilerinin konulamamasıydı. Burada Durkheim özellikle evlilik kurumunun zayıflamasına atıfta bulunuyordu. Durkheim'ın iddiası, düzenlemeden yoksun kalan erkeklerin tutkularının yoldan çıktığı, arzularının üzerinde çok az kısıtlama olduğu ve bu nedenle de intihar oranlarının arttığı yönündeydi.

Bu argüman açıkça toplumun ekonomik temellerini sorgulamaya gerek olmadığını söylüyordu. Mesele sadece bunları yeni sosyal yardımlarla güçlendirmekten ibaretti. Gereken şey köklü bir değişimden ziyade uyum sağlanmasıydı.

Aynı kaygı, Durkheim'ın işçi sınıfının artan taleplerini dizginlemek için ahlâkî düzenlemeleri savunma biçiminde de kendini gösteriyordu. Durkheim, "bir işçinin varlığını geliştirme çabasında ulaşabileceği bir üst sınır" olmasını söylüyordu. Şayet bu sınır çok düşük olursa, işçiler kendilerini geliştirmek için çok az çaba sarf edeceklerdi; öte yandan, isteklerin çok yükselmesine izin verilirse, sınıf çatışması ve sosyal sorunlar ortaya çıkacaktı.

Bu nedenle toplum, Durkheim'a göre, "her sınıfın meşru olarak talep edebileceği azami rahatlık derecesini görelî bir hassasiyetle düzenleyen bir rejime" ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir rejim olursa şayet ve rejimdeki herkes de kurallara uyar ve "kolektif otoriteye ve sağlıklı bir ahlâkî yapıya karşı uysal" olursa, kimse daha fazlasını istemeyecektir. Durkheim'a göre bu görelî sınırlama, insanları bulundukları durumdan memnun kılacak ve dolayısıyla intihar oranı azalacaktır.

Ancak toplum acı veren krizlerle sarsıldığında bu düzenleme bozulur. Böyle bir durumda, "tüm sınıflar kendi aralarında bir mücadeleye girişir çünkü artık yerleşik bir sınıflandırma kalmamıştır." Böylece toplum intihar oranlarının arttığı bir *anomi* durumuna geçer.

Bütün bunlar bize Durkheim'ın "anarşistlere, estetlere, mistiklere, sosyalist devrimcilere..." karşı niçin muhalif bir tavır aldığını açıklıyor, çünkü ona

göre bunların “ortak noktası (...) mevcut düzene karşı tek bir nefret ve tiksinti duygusuna sahip olmaları”dır.

Kusursuz Bir Sosyolog Mu?

Durkheim’ın düşüncesinin bu siyasi arka planı sosyoloji ders kitaplarında yeterince tartışılmaz, aksi takdirde bu durum kitaplarda öğrencilerin kullanımına sunulan teorilerin soyut ve zamandan bağımsız doğasına zarar verir. Durkheim daha ziyade McCarthycilik ve Soğuk Savaş’ın anti-Marksist ethosu tarafından şekillendirilen bir sosyoloji geleneğinin dayanak noktası haline getirilmiştir.

Yirminci yüzyılın en etkili ABD’li sosyoloğu ve Marksizm’in ateşli bir aleyhtarı olan Talcott Parsons, birincil kaygısı düzen ve istikrar olması habesiyle Émile Durkheim’ı sosyolojinin kurucu babası olarak selamlamaktan geri durmamıştır.

Sağcı Amerikan Girişim Enstitüsü’ne bağlı bir sosyoloji profesörü olan Robert Nisbet’in yazıları bize Durkheim hakkındaki söylemin ipuçlarını veriyor. Nisbet’e göre Durkheim, sosyolojiyi bilimsel nesnellikte temellendirme konusundaki ısrarı nedeniyle “eşitler arasında birinci” olan “eksiksiz sosyolog” olarak kabul görmüştür. Ancak Nisbet, Durkheim’ı hem “toplumun tüm parçalarının işlevsel karşılıklı bağımlılığına yaptığı derin vurgu”su hem de toplumu bir arada tutan “kolektif temsiller” kavramı ile Edmund Burke’e kadar uzanan muhafazakâr bir sosyoloji geleneğine dayandığı için de övüyordu. Bundan dolayı Durkheim, her şeye rağmen, muhafazakâr toplumsal uyumu sürdürmek için bilimi bir araç olarak gören “değerden bağımsız bir bilim insanı” idi.

Durkheim’ın sosyolojisinin on dokuzuncu yüzyılda Fransız cumhuriyetçi aydınlarının karşılaştığı sorunlardan hareketle ortaya çıktığını vurgulamak, onu basitçe göz ardı edeceğimiz anlamına gelmiyor. Sosyolojisi bugün hâlâ kullanabileceğimiz birçok kavram üretmiştir. Öte yandan, Fransız cumhuriyetçi projenin Durkheim’ın sosyolojik düşüncelerinin oluşumundaki etkisini inceleyerek onun çalışmalarının tarihten ve zamandan kopuk imajını yıkabilir ve bunun günümüze yönelik siyasi sonuçlarını ortaya koyabiliriz.